

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ASYA'YLA İLİŞKİLERİNDE BÖLGELER ARASI BİR ETKİLEŞİM BİÇİMİ OLARAK ASYA-AVRUPA DİYALOĞU¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 13, Sayı 25, 2022
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 11.10.2021

Yayına Kabul Tarihi: 20.01.2022

Samet YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi
Bursa Uludağ Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Bursa, Türkiye
sametyilmaz@uludag.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-5232-5435

ÖZ | Bölgesel bir örgütlenme olarak Avrupa Birliği (AB), dış ilişkilerini yürütürken uluslararası ilişkilerdeki aktörlerle çeşitli biçimlerde etkileşime girmektedir. Bölgeler arası etkileşim, AB'nin dış ilişkilerini yürütürken uyguladığı yöntemlerden biridir. AB, diğer bölgelerdeki bölgesel örgütler, devletler ve devlet gruplarıyla bölgeler arası ilişkiler kurmakta ve bölgeler arası nitelikteki etkileşim mekanizmalarına katılmaktadır. Asya-Avrupa Diyalogu (*Asia-Europe Meeting-ASEM*), AB'nin Asya'yla olan ilişkilerindeki etkileşim kanallarından biridir. 1996 yılında hayata geçirilen ASEM, Asya ile Avrupa kıtası arasındaki siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkileri geliştirmek ve iki bölgenin halkları arasında yakınlık oluşturmak amacıyla gerçekleştirilmiş bir girişimdir. Belirtilen çerçevede bu çalışma, bölgeler arası etkileşim kavramı kapsamında, AB'nin Asya'yla ilişkilerinde bölgeler arası bir etkileşim biçimi olan ASEM'in temel rasyonelitesini ve işleyişini ele almakta ve diyalog sürecinin etkilerine ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Bölgeler arası etkileşim, Avrupa Birliği, Asya-Avrupa Diyalogu*
JEL Kodları: F50, F00, Y80

Alan: *Uluslararası İlişkiler*
Türü: *Derleme*

DOI: 10.36543/kauiibfd.2022.025

Atıfta bulunmak için: Yılmaz, S. (2022). Avrupa Birliği'nin Asya'yla ilişkilerinde bölgeler arası bir etkileşim biçimi olarak Asya-Avrupa Diyalogu. *KAÜİBFD*, 13(25), 602-625.

¹ İlgili çalışmanın etik kurallara uygunluğu beyan edilmiştir.

ASIA-EUROPE MEETING AS AN INTERREGIONAL INTERACTION PATTERN IN THE EUROPEAN UNION'S RELATIONS WITH ASIA

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 13, Issue 25, 2022
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 11.10.2021

Accepted Date: 20.01.2022

Samet YILMAZ

Asst. Prof. Dr.

Bursa Uludağ University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences,
Bursa, Turkey

sametyilmaz@uludag.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-5232-5435

ABSTRACT

As a regional organization, the European Union (EU) interacts with actors of international relations in various ways in conducting its foreign relations, including interregional interactions. The EU establishes interregional relations with regional organizations, states, and groups of states in other regions and participates in interregional interaction mechanisms. The Asia-Europe Meeting (ASEM) is among the interaction channels of the EU in its relations with Asia. ASEM, initiated in 1996, is an initiative to develop political, economic, social, and cultural relations between Asia and Europe and create awareness between the peoples of the two regions. In this framework, considering the concept of interregionalism, this study deals with the basic rationality and functioning of ASEM, an interregional interaction pattern in the EU's relations with Asia, and makes statements on the dialogue process.

Keywords: *Interregionalism, European Union, Asia-Europe Meeting*

JEL Codes: *F50, F00, Y80*

Scope: *International Relations*

Type: *Review*

1. GİRİŞ

1996 yılında Tayland'ın başkenti Bangkok'ta ilk zirvesini yapan ASEM, Asya ile Avrupa arasındaki siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkileri geliştirmek ve iki kıtanın halkları arasında yakınlık oluşturmak amacıyla gerçekleştirilmiş bir girişimdir. Günümüzde AB ile Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (*Association of Southeast Asian Nations-ASEAN*) Sekretaryası'nın yanı sıra 51 katılımcı devlet, ASEM platformu kapsamında bir araya gelmekte ve iki kıta arasındaki ilişkiler ile küresel meseleleri ele almaktadır (Gaens & Khandekar, 2018b).

Bu çalışma, bölgeler arası² kavramı kapsamında, AB'nin Asya'yla ilişkilerinde bölgeler arası bir etkileşim biçimi olan ASEM'in temel rasyonalesini ve işleyişini ele almakta ve diyalog sürecinin etkilerine ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktadır. Belirli bir coğrafi alanı dolduran, bu alanda yetkiler kullanan, uluslararası ilişkilerdeki aktörlerin davranışlarını yönlendiren ve küresel siyaset üzerinde etki ortaya çıkaran AB, dış ilişkilerini yürütürken çeşitli ilişkiler kurmaktadır. Bölgeler arası etkileşim, Birliğin dış ilişkilerin idaresinde uyguladığı yöntemlerden biridir. AB,³ 1960'lı yıllarla birlikte diğer bölgelerdeki aktörlerle bölgeler arası nitelikte ilişkiler kurmaya başlamış ve Soğuk Savaş sonrası bu ilişkilerin yoğunluğu artmıştır. Bölgeler arası, AB'nin Latin Amerika, Asya ve Afrika'yla olan ilişkilerinde belirgindir (Doidge, 2011; Hardacre & Smith, 2014).

Çalışmada AB merkezli bir bakış açısı benimsenmiştir. Bu durumun iki ana sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Birliğin kurumsallık ve bölgesel bütünleşme seviyesinin dünyanın başka bölgelerindeki bölgesel işbirliği girişimlerine nazaran daha güçlü olmasıdır (Hettne, 2008). AB, detaylandırılacağı üzere, uluslararası alanda bir 'varlığa' (*presence*) sahiptir ve küresel siyaset içerisinde dikkate alınması gereken bir aktördür (Bretherton & Vogler, 2006, 2013). ASEM içerisinde Avrupa'yı temsil eden devletlerin hepsi

² Türkçe literatürde bölgeler arası kavramı üzerine yapılmış çalışmalar için ayrıca bkz. (Altınay, 2021; Mehmetcik, 2019).

³ Avrupa bütünleşme süreci bağlamında AB ismi, bütünlük sağlanması amacıyla çalışma boyunca geçmişe yönelik olarak da kullanılmıştır. Bilindiği üzere Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET), Avrupa Topluluklarını oluşturmaktadır. 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Andlaşması'yla AB ismi altında bu üç Topluluk, Avrupa Toplulukları olarak birinci sütunu, Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası ikinci sütunu, Adalet ve İç İşleri ise üçüncü sütunu oluşturmuş ve AET'nin ismi de Avrupa Topluluğu olarak değiştirilmiştir. 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Andlaşması ise Maastricht Andlaşması'yla kurulan üç sütunlu yapıyı ortadan kaldırmış, AB'ye tüzel kişilik kazandırmış ve AB, Avrupa Topluluğu'nun halefi olmuştur. Elli yıllık bir süre için kurulan AKÇT'nin varlığı 2002'de son bulmuştur. AAET ise varlığını devam ettirmektedir. Bu hususta bkz. (Reçber, 2018).

AB üyesi olmasa da denilebilir ki Birliğin Avrupa'yı temsil etme yeteneği güçlüdür. İkincisi ise AB'nin, bölgeler arası ilişkiler kavramı kapsamında yapılan çalışmalar içerisinde merkezi konumudur. Birliğin diğer bölgelerdeki bölgesel örgütler, devletler ve devlet gruplarıyla geliştirdiği ilişkiler, bölgeler arası ilişkiler literatürünün gelişiminde önemli bir role sahip olmuştur (Doidge, 2011; Hänggi, Roloff, & Rüländ, 2006; Rüländ, 2014).

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde giriş kısmını izleyen ikinci kısımda, bölgeselcilik uluslararası ilişkilerdeki gelişimi tarihsel açıdan ele alınmıştır zira bölgeselci pratiklerin seyri, bölgeler arası ilişki biçimlerinin şekillenmesi üzerinde etkili olmuştur. Ayrıca bu kısımda, bölge kavramı işlemsel hâle getirilmiştir. Üçüncü kısımda, bölgeler arası ilişkiler kavramının genel hatları belirtilmiş ve özellikle olarak bölgeler arası ilişkiler literatüründe önemli bir yere sahip olan Hänggi'nin argümanları ortaya konulmuştur. Dördüncü kısım, AB'nin dış ilişkileri içerisinde bölgeler arası etkileşimlerin konumuna ilişkindir. Beşinci kısımda, Soğuk Savaş sonrası AB'nin Asya'ya ilişkin bölgesel yaklaşımının temel parametreleri ele alınmıştır. Bu hususta Avrupa Komisyonu'nun 1994 ve 2001 yıllarında yayımladığı bilgilendirme notlarından yararlanılmıştır. Altıncı kısım, ASEM'i ortaya çıkaran faktörler, diyalog sürecinin amaçları ve işleyişine ilişkindir. Son kısımda ise ASEM sürecinin etkilerine ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

2. ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE BÖLGESELÇİLİK

Uluslararası İlişkiler disiplininde bölgeselcilik (*regionalism*) kavramının bir analiz unsuru olarak kullanılması, doğal olarak uluslararası ilişkilerdeki bölgeselci girişimlerin artmasıyla bağlantılıdır. Yaygın kullanım dikkate alındığında kavramsal açıdan bölgeselcilik, siyasal bir proje olarak bir bölgenin oluşturulmasına ilişkin fikirler, değerler ve politikalar bütünü şeklinde tanımlanabilir. Söz konusu kavram, bölgesel bir tasarı veya örgüt ile ilintilidir ve daha çok devlet merkezli bölgesel girişimleri ve örgütleri açıklayıcı bağlamda kullanılmaktadır. Bölgeselcilikle bağlantılı diğer bir kavram olan bölgeselleşme (*regionalization*) ise bir süreci işaret etmektedir. Bu süreç, özellikle olarak belirli politika alanlarında veya genel kapsamlı bölgesel bir mekân oluşturulmasına yönelik işbirliğini ve bütünleşmeyi işaret etmektedir (Söderbaum, 2016, s. 3).

Uluslararası sistemik faktörler, tarihsel açıdan bölgeselcilik gelişimi üzerinde belirleyici olmuştur (Donduran, 2020). Modern devletlerden oluşan uluslararası sistem bağlamında bölgeselcilik, genellikle 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde belirginleşmeye başlayan bir olgu olarak kabul edilir. Bununla birlikte tarihin farklı dönemlerinde siyasal yapılar ve toplumlar arasında sınır ötesi işbirliği süreçlerini tespit etmek mümkündür. 19. yüzyıl başlarında Latin

Amerika’da, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında ise Avrupa, Afrika, Asya ve Arap coğrafyasında bölgesel düzeyde bütünleşmeye ilişkin (*pan-regional*) fikirler ve hareketler gözlemlenebilir (Söderbaum, 2016, ss. 16-20). İki savaş arası dönemde devletlerin hegemonya oluşturmaya yönelik yayılcı bölgesel bloklar oluşturmaya çalıştığı görülmektedir (Doidge, 2011, s. 4). Bu dönemde ayrıca Balkan Antantı (1934) ve Sâdâbâd Paktı (1937) gibi güvenlik merkezli bölgesel işbirliği girişimleri yapılmıştır (Donduran, 2020, s. 253). Ancak 2. Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde bölgeselciliğin uluslararası ilişkiler gündemine dâhil olduğunu ileri sürmek güçtür (Fawcett, 1995, s. 12).

2. Dünya Savaşı sonrasında devletler arasında çeşitli amaçlarla kurulan bölgesel örgütlenmelerin sayısında hızlı bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde bölgesel girişimler, genellikle iki kutuplu uluslararası yapı içerisinde süper güçlerin yönlendirdiği ittifaklar, bölgesel çatışmaların engellenmesine ilişkin örgütlenmeler ve bölgesel ekonomik gruplaşmalar şeklinde gerçekleşmiştir (Acharya, 2002, ss. 21-24). 1945 yılından 1980’lerin ortalarına kadar olan dönem, yaygın olarak ‘eski bölgeselcilik’ dönemi olarak ifade edilmektedir. Bu dönemde Avrupa’da ulusal devletler, dünya barışının önündeki engellerden biri olarak değerlendirilmiş ve bölgesel bütünleşme, barışın sağlanmasına yönelik bir yöntem olarak görülmüştür. Asya, Afrika ve Latin Amerika’da ise eski bölgeselcilik, Avrupa’dan farklı formlarda tezahür etmiştir. Bu coğrafyalarda bölgesel bütünleşmeden ziyade bölgesel işbirliği yoluyla ekonomik gelişmenin sağlanması, bölgesel çatışmaların engellenmesi ve ulus inşası hedeflenmiştir. Bu dönemde bölgeselci pratikler, ağırlıklı olarak egemen devletlere dayalı formel bölgesel örgütlenmeler yoluyla gerçekleştirilmiştir (Söderbaum, 2016, ss. 20-27).

1980’lerin ortalarından itibaren ‘yeni bölgeselcilik’ olarak ifade edilen bölgeselci bir dalga ortaya çıkmıştır. Söz konusu yeni bölgeselciliğin ortaya çıkmasında, uluslararası siyasetteki gelişmeler ve küreselleşmeyle birlikte modern ulusal devletin karşı karşıya kaldığı sorunların temel belirleyici unsurlar olduğu ileri sürülebilir. Soğuk Savaş’ın sona ermesi, devletlere süper güç baskısı altında olmaksızın bölgesel işbirliği yapma konusunda fırsatlar sunmuştur. Bu çerçevede devletler arasındaki bölgesel işbirliğinin gündemi çeşitlenmiştir (Fawcett, 1995, ss. 17-23). Küreselleşmenin bölgeselcilik üzerindeki etkisi ise farklı şekillerde ele alınabilir (Bu hususta bkz. Hettne, Inotai, & Sunkel, 1999). Bölgeselcilik, küreselleşmenin ekonomik, sosyal, kültürel ve güvenlikle ilgili olumsuz etkilerine yönelik bir tepki olarak değerlendirilebileceği gibi küreselleşme süreçlerine eklenmenin bir yolu olarak da görülebilir. Esasında her iki durum da geçerli olabilir. Ekonomik ve sosyal etkileşimlerin ulusal ölçeği aşması ve sınırı aşırı bir nitelik alması, toplumsal ve siyasal ağbağların yoğunlaşması ve klasik devletler arası çok taraflı etkileşimlerin mevcut güvenlik

ve refah sorunlarına çözümler getirme konusundaki eksiklikler, devletler için yeni gündemler ortaya çıkarmıştır. Devletler, küreselleşmenin ortaya çıkardığı sorunlara yanıtlar üretebilmek için çeşitli politikalar üretmiştir. Belirli bir bölgede bulunan devletler arasında ekonomik işbirliğinin gerçekleştirilmesine yönelik engellerin seyreltilmesi, ortak kurumlar ve düzenlemelerin geliştirilmesi veya ortak bir jeopolitik kimlik oluşturulması yoluyla bölgesel bütünleşmenin sağlanması, ulus altı bölgelerin güçlendirilerek yönetim süreçlerindeki etkinliğinin artırılması (*devolution*) ve (özellikle Avrupa’da) sınır ötesi bölgesel işbirliği süreçlerinin teşvik edilmesi, küreselleşmeye karşı gösterilen tepkiler arasındadır. Söz konusu bölgesel işbirliği süreçleri, yalnızca formel devlet birimleri yoluyla gerçekleştirilmemektedir. Devlet dışı aktörler ve sivil toplum da bölgesel işbirliği ve dolayısıyla küreselleşme süreçlerine katılmaktadır. Böylece söz konusu aktörler için ulusal siyasal mekânın dışında yeni etkileşim kanalları ortaya çıkmaktadır. Bölgesel işbirliği hem ulusal ölçeğin ötesinde hem de ulus altı ölçekte sürdürülmekte ve bölgelerin etkileşimler üzerindeki etkinliği artmaktadır (Van Langenhove, 2011). Bu kapsamda günümüzde bölgeselcilik, yalnızca kamusal güce sahip devlet birimlerinin değil, devlet dışı aktörlerin ve sivil toplumun da dâhil olduğu çok aktörlü ve çok boyutlu bir süreç görünümündedir (Hettne, 2005; Söderbaum, 2011).

Bölgeselcilik ve bölgeselleşme, bölgesel mekân oluşturmaya yönelik pratiklerdir. Bu çerçevede bölgenin de oluşturulan (*region-building*) (Van Langenhove, 2011) veya sosyal olarak inşa edilen (Paasi, 2009) bir birim olduğuna yönelik yaygın bir oйдаşma bulunmaktadır. Bölgeler, belirli amaçların gerçekleştirilmesine ilişkin olarak çeşitli görünümlere sahip olabilir (Söderbaum, 2016, ss. 98-100) ve farklı yoğunlukta bölge niteliği ve uyumu gösterebilir (Hettne, 2003, 2005). Coğrafi açıdan bölgeler, çeşitli ölçeklerde konumlandırılabilir. Coğrafya disiplininde bölge, daha çok ulus altı düzeyi işaret etmektedir. Uluslararası İlişkiler alanında ise bölge, coğrafi açıdan uluslararası sistemin alt sistemleri olarak ele alınmakta ve genellikle makro bölge, uluslararası bölge veya dünya bölgesi (*world-region*) kavramlarıyla ifade edilmektedir. Başka bir ifadeyle Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesinde bölge, coğrafi açıdan ağırlıklı olarak ulusal ile küresel düzey arasında konumlandırılmaktadır (Söderbaum, 2016, ss. 109-110; Hettne, 2005, s. 544). Bu düzey Avrupa, Asya, Afrika gibi kıtasal ölçekte olabileceği gibi bunların alt ölçeğinde de (Orta Avrupa, Güneydoğu Asya, Kuzey Afrika ve benzeri) olabilir. Bu kapsamda çalışma boyunca bölge kavramı, Uluslararası İlişkiler disiplininde yaygın olarak kullanıldığı üzere, ulusal ölçeğin ötesindeki coğrafi bir bölünmüşlüğü işaret edecek şekilde kullanılmıştır.

3. BÖLGELER ARASICILIK: KISA BİR BAKIŞ

Bölgeler arası ilişkiler, 1960'lı yıllarda uluslararası ilişkilerde gözlemlenebilir nitelikte bir olgudur. 1963 yılında AB ile Afrika Devletleri ve Madagaskar Ortaklığı (*Associated African States and Madagascar*) arasında Birinci Yaoundé Konvansiyonu akdedilmiş ve bu şekilde Birliğin bölgeler arası nitelikteki dış ilişkilerinin gelişim süreci başlamıştır. 1970'li yıllarda AB ile ASEAN arasında başlayan diyalog, bölgeler arası etkileşimlerin belirginleşmeye başlaması açısından genellikle bir dönüm noktası olarak kabul edilir (Doidge, 2011). Fakat bir etkileşim biçimi olarak bölgeler arası ilişki, 1990 sonrası dönemde etkin olarak kullanılan bir yöntem haline gelmiştir. Özellikle Kuzey Amerika, Avrupa ve Doğu Asya gibi dünya ekonomik süreçlerinin işleyişinde belirgin bir role sahip olan bölgeler arasında kapsamlı diyaloglar geliştirilmiştir. Bölgeler arası ilişki, çok düzeyli küresel yönetim yapısı içerisindeki bloklardan biri olarak Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde konumlanmış ve 2000'li yılların başı itibarıyla ilgili kavram çerçevesinde yapılan çalışmaların sayısı artmıştır (Hänggi vd., 2006; Rüländ, 2014).

2000'li yılların sonuna doğru bölgeler arası ilişkilerin gerilediğine ve devletler arası ikili ilişkilerin küresel siyasal süreçler içerisinde belirleyici hâle geldiğine ilişkin bir kanaat ortaya çıkmıştır (Hänggi vd., 2006; Rüländ, 2014). Bununla birlikte günümüz dünya siyasetinin yönetişimi, karmaşık bir işleyiş çerçevesinde çeşitli etkileşim kalıplarının gözlemlenebildiği bir yapı görünümündedir. Bu bakımdan bölgesel düzenler, Uluslararası İlişkiler disiplini kapsamında dikkate alınması gereken değişkenler arasındadır. Bölgelerin oluşturulması, bölge içi ve bölgeler arası çok boyutlu etkileşimlerin gerçekleştirilmesi ve bu etkileşimlerin sistemik etkileri, küresel siyasetin işleyiş açısından belirleyici unsurlar arasındadır (Acharya, 2007). Devletlerin bazı işlevleri, çeşitli ölçeklerde bölgelere aktarılmakta ve bölgeler, bir dereceye kadar devlet işlevlerini (*statehood*) görmektedir (Van Langenhove, 2011). Bölgeler, yalnızca aktörlerin eylemlerini gerçekleştirdiği pasif siyasal mekânlar değildir ve aktör olarak etkileşimlere dâhil olabilmektedir (Hettne, 2005, s. 555). Bu kapsamda çağdaş bölgeler arası ilişkilerin, iki taraflılık, bölgeselcilik ve çok taraflılık gibi ilişki türleri arasında yer aldığı ileri sürülebilir (Baert, Scaramagli, & Söderbaum, 2014, s. 2).

Bölgeler arası ilişki, çok boyutlu bir etkileşim biçimidir. Söz konusu kavram, “iki (veya daha fazla) bölgenin etkileşim süreci veya durumu” (Söderbaum, 2016, s. 175) ya da “dünya bölgeleri arasındaki kurumsallaşmış ilişkiler” (Hänggi vd., 2006, s. 3) olarak tanımlanabilir. Ancak böyle bir tanımlama oldukça geneldir ve farklı türdeki bölgeler arası ilişkileri açıklamada yetersiz kalabilir. Küresel ölçekte farklı formlarda ve aktörlerin çeşitlilik

gösterdiği bölgeler arası etkileşimler gerçekleşmektedir. Bu çerçevede bölgeler arası, farklı biçimlerde tasnif edilmektedir.

Bölgeler arası, zamansal açıdan ‘eski bölgeler arası’ ve ‘yeni bölgeler arası’ şeklinde ayrılabilir (Söderbaum, 2016, ss. 175-176). Birincisi yaklaşık olarak 1960’lı yıllardan 1990’lı yıllara kadar olan dönemi kapsarken ikincisi 1990 sonrası dönemi işaret etmektedir. Eski bölgeler arası, aktör merkezlidir ve bölgesel örgütlerin başka bölgelerdeki bölgesel örgütlerle veya devlet gruplarıyla kurduğu ilişkiler bağlamında değerlendirilmektedir. Soğuk Savaş döneminde, kurumsal yeteneği gelişmiş bir örgütlenme olarak AB, bölgeler arası ilişkilerin merkezinde yer almıştır. 1970’lerin başında AB ile ASEAN arasında başlayan diyalog süreci, eski bölgeler arası döneminin en belirgin bölgeler arası ilişki örneğidir. Soğuk Savaş’ın sona ermesi, küreselleşme süreci ve uluslararası ilişkilerdeki yeni bölgeselci eğilim, bölgeler arası ilişkilerin de çeşitlenmesini beraberinde getirmiştir. Bu dönemle birlikte etkileşim süreçlerine dâhil olan aktörler açısından bölgeler arası ilişkiler daha çoğul bir hâle gelmiştir. Farklı bölgelerdeki bölgesel örgütler arası ilişkilerin yanı sıra aralarında belirli bir ölçüde koordinasyon olan devlet grupları arasında etkileşim mekanizmaları ihdas edilmiştir. Bölgeler arası ilişkiler bakımından çok merkezli bir ağbağ düzeni ortaya çıkmış ve bölgeler arası, küresel yönetim düzeni içerisinde bir ‘yönetişim düzeyi’ olarak konumlanmıştır. Bu çerçevede bölgeler arası yönelik aktör merkezli bakış açısından sistem merkezli bakış açısına geçiş yaşanmıştır (Doidge, 2011, ss. 8-18, 2014, ss. 39-42; Hänggi, 2006, ss. 32-34).

Zamansal ayırım, bölgeler arası ilişki biçimlerinin anlaşılmasında geçerli sonuçları vermeyebilir zira bölgeler arası ilişkilerin eski ve yeni unsurları bir arada görülebilmektedir (Söderbaum, 2016, s. 176). Bu çerçevede ilişki türleri ve ilişkilere dâhil olan aktörler açısından çeşitli tasnifler yapılmıştır. Bu hususta bir oydaşma olduğunu ileri sürmek güçtür (Bkz. Mehmetcik, 2019, ss. 75-76). Ancak genellikle ‘salt (*pure*) bölgeler arası’, ‘bölgeler ötesicilik’ (*transregionalism*) ve ‘melez (*hybrid-quasi*) bölgeler arası’ olmak üzere üç farklı kategori üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki, daha çok AB merkezli eski bölgeler arası temalıdır ve farklı bölgelerdeki bölgesel örgütler arasındaki formel ve kurumsallaşmış ilişkileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Bölgeler ötesicilik, bölgeler arası ilişkilerin geniş çerçevede ele alındığı bir kategoridir ve bölgesel örgütler arasındaki klasik formel ilişkilerin ötesindeki ilişkileri işaret etmektedir. Çeşitli boyutları bulunan bölgeler ötesicilik, genellikle aktör olma yeteneği göreceli olarak zayıf olan bölgeler arasında gerçekleşen ilişki biçimlerini açıklamak için kullanılmaktadır. Söz konusu kavram, aktörlerin çoğulluğunu vurgulayarak formel bölgesel örgütler arası ilişkilerin yanı sıra ikiden fazla bölgedeki devletler

arasında, herhangi bir bölgesel gruba üyelik veya üst bir örgütsel yapı olmaksızın gerçekleştirilecek bölgeler arası ilişkileri işaret etmektedir. Bu ilişkilere devlet dışı aktörler de dâhil olabilir. Melez bölgeler arası ilişkiler ise belirtilen iki kategori dışındaki bölgeler arası ilişkileri tanımlamak amacıyla referans verilen bir kategoridir (Rüland, 2014, ss. 16-17; Söderbaum, 2016, ss. 176-178).

Yukarıda genel hatlarıyla verilen çerçeve, bölgeler arası ilişkileri anlamlandırma açısından yeterli sonuçlar vermeyebilir zira bölgeler arası etkileşimler çeşitlilik göstermektedir. Ayrıca bu çalışmada, uluslararası düzeyde bölgesel bir bütünleşme (Bütünleşme ve analiz düzeyi hakkında bir tartışma için bkz. Şahin, 2018, 2019) hareketi olan AB'nin belirli bir bölgeyle olan bölgeler arası etkileşim biçimi ele alınmaktadır. Bu çerçevede bölgeler arası ilişkiler çalışmaları sıklıkla referans verilen Hänggi'nin bölgeler arası ilişkilere ilişkin argümanlarına kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Hänggi'ye göre bölgesel örgütlerin dış ilişkiler kurmaya başlaması, bölgeler arası ilişkilerin gelişimi açısından bir başlangıç noktası olarak kabul edilebilir ve bu hususta AB ile ASEAN arasındaki diyalog süreci belirleyicidir. Bölgesel örgütler, üçüncü devletler ve diğer bölgesel örgütlerle olmak üzere iki tür temel dış ilişki türü geliştirmiştir. Bu ilişkiler içerisinde diğer bölgelerdeki bölgesel örgütler, devletler ve devlet gruplarıyla kurulan ilişkiler, bölgeler arası ilişkiler açısından önem arz etmektedir. Ayrıca bölgesel örgütler, doğrudan örgüt olarak veya dolaylı şekilde üye devletlerin hepsi ya da bazılarıyla iki veya daha fazla bölgeden devletlerin veya devlet gruplarının yer aldığı bölgeler arası ilişki mekanizmalarına dâhil olabilmektedir. Bu ilişki türünde diğer bölgelerdeki aktörlerin belirli bir bölgesel grup altında olması gerekmemektedir. Bu son durum, daha çok yeni bölgeler arası ilişkiler ve bölgeler ötesicilikle alakalıdır. Bu kapsamda bölgesel örgütler, bölgeler arası ilişkiler açısından üç tür ilişki kurmaktadır. Bunlardan ilki, farklı bölgelerde bulunan bölgesel örgütler arasındaki kurumsallaşmış ilişkilere dâhil olmasıdır. Bölgesel örgütlerin başka bölgelerdeki üçüncü devletlerle kurduğu ilişkiler ile doğrudan veya dolaylı olarak bölgeler arası veya bölgeler ötesi ilişki mekanizmalarına dâhil olması ise diğer dış ilişki türlerini oluşturmaktadır (Hänggi, 2000, 2006).

Hänggi'ye göre bölgesel örgütlerin diğer bölgelerdeki bölgesel örgütlerle kurduğu ilişkiler, eski bölgeler arası ilişkiler temalıdır ve bölgeler arası ilişkilerin ideal biçimidir. Bölgesel örgütlerin (ve bölgesel grupların) başka bölgelerdeki üçüncü devletlerle kurduğu ilişkiler ise geniş anlamda bölgeler arası ilişkiler içerisinde değerlendirilebilir. Böyle ilişkiler, farklı bölgeler arası ilişkiler kategorilerine (*borderline cases of interregionalism*) dâhil edilebilir nitelikte olmakla birlikte, melez bölgeler arası ilişkiler olarak belirtilebilir. Melez bölgeler arası ilişkiler, bölgesel gruplar ile diğer dünya bölgelerindeki büyük güçler

arasında kurulabilir veya bölgeler ötesi düzenlemelerin bir parçası olabilir. Hänggi, bölgesel örgütlerin bölgeler arası (ve bölgeler ötesi) etkileşim mekanizmalarına dâhil olmasıyla ilgili olarak ise üç ayrı ilişkiden bahseder. Bir bölgesel örgüt, başka bir dünya bölgesinde bulunan ve aralarında az ya da çok koordinasyon olan bir devlet grubuyla ilişki kurabilir. Bu ilişki, örgüt olarak kurulabileceği gibi örgüte üye devletler tarafından veya örgütle birlikte üye devletlerin katılımı yoluyla da kurulabilir. İkincisi, iki veya daha fazla alt bölgeyi de içerebilen, aralarında az ya da çok koordinasyon olan, iki farklı bölgede bulunan iki devlet grubu arasında kurulan ilişkilere. Üçüncüsü ise iki veya daha fazla bölge ve alt bölgedeki devletler, devlet grupları ve bölgesel örgütler arasındaki ilişkilere (Hänggi, 2000, 2006).

Görüldüğü üzere Hänggi, çeşitli bölgeler arası ilişki biçimlerinden bahsetmektedir. Bu ilişki biçimleri içerisinde bölgesel örgütler arası ilişkiler, bölgesel bir örgüt ile bölgesel bir grup arasındaki ilişkiler ve bölgesel gruplar arası ilişkiler dar anlamda, bölgesel örgütler veya gruplar ile üçüncü bir devlet arasındaki ilişkiler ve ikiden fazla (merkez) bölgede bulunan devlet grupları arasındaki ilişkiler ise geniş anlamda bölgeler arası ilişkiler olarak değerlendirilmektedir (Hänggi, 2006). Bölgesel örgütler, başka bölgelerdeki bölgesel örgütler, üçüncü devletler ve devlet gruplarıyla etkileşime girmekte ve ayrıca bölgeler arası veya bölgeler ötesi etkileşim mekanizmalarına dâhil olabilmektedir.

4. AB DIŞ İLİŞKİLERİNDE BÖLGELER ARASICILIK

AB, Kurucu Andlaşmalarda belirtilen yetki alanları ve kurumsal yapı çerçevesinde eylemde bulunmakta (Reçber, 2018) ve dış ilişkilerini yürütmektedir. Birliğin dış ilişkilerinin kapsamı, bütünleşme sürecinin derinleşmesiyle birlikte genişlemiş ve çeşitlenmiştir (Bretherton & Vogler, 2006; De Waele, 2014). 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Andlaşması'yla dış ilişkiler alanında yeni kurumsal yapılanmalar oluşturulmuş ve AB, uluslararası alanda tüzel kişilik kazanmıştır (Özdal, 2020, ss. 175-189).

Dış ilişkiler, Birliğin küresel siyasetteki etkinliği açısından belirleyici alanlardan biridir. AB, dış ilişkilerini yürütürken sivil, askeri ve normatif şeklinde tasnif edilebilecek çeşitli araçlardan yararlanmakta (Aksoy & Uğur, 2016) ve farklı yöntemleri bir arada kullanabilmektedir (Renard, 2016). Lizbon Andlaşması, genel çerçevede AB'nin dış ilişkilerinin yürütülmesine ilişkin olarak bir ilerleme şeklinde değerlendirilebilir. Ancak AB hukuki düzeninde dış politika alanının hükümetler arası niteliği ve dış politikanın belirlenmesi ile idare edilmesinde AB birimleri arasındaki sürtüşmeler (*turf wars*), Lizbon Andlaşması'nın Birliğin küresel aktörlüğü açısından beklenen sonuçları

getirmesi önünde problemler ortaya çıkarmaktadır (Akdemir, 2018; De Waele, 2014; Özoğuz-Bolgi, 2013; Ramopoulos & Odermatt, 2013). Ancak AB'nin dış ilişkileri, yalnızca dış politika eylemlerinin yönlendirdiği bir alan değildir. Şöyle ki Birlik, ne kadar etkin olduğundan bağımsız olarak, uluslararası alanda bir 'varlığa' sahiptir. AB'nin politikaları ve eylemde bulunurken ileri sürdüğü normlar, diğer aktörlerin algılarını, beklentilerini ve davranışlarını yönlendirmektedir. Bu bakımdan AB, eylemleri yoluyla uluslararası ilişkilerde etki ortaya çıkaran (küresel) bir aktör olarak kabul edilebilir (Bretherton & Vogler, 2006, 2013). Birlik, diğer bölgesel bütünleşme hareketleri için ilgi çekici bir girişimdir. Birliğin üçüncü devletlerle kurduğu ilişkiler, yeni iki veya çok taraflı etkileşimlerin ortaya çıkmasını beraberinde getirmektedir. Uluslararası alanda ekonomik açıdan etkin bir aktör olarak AB hem AB üyesi devletleri dış ekonomik rekabete karşı korumakta hem de dışarıdaki aktörler için bir çekim merkezi oluşturmaktadır. Ayrıca Birlik, hukukun üstünlüğü, temel haklar ve demokrasi gibi fikirselsel unsurları vurgulayarak istikrarlı bir küresel siyasal yapının inşasına katkı sağlamaya çalışmaktadır (De Waele, 2014, ss. 187-188).

1960'lar ve 1970'lerde AB'nin dış ilişkileri, ağırlıklı olarak uluslararası ticaretle ilgilidir ve eski sömürge coğrafyasıyla sınırlı kalmıştır. Ancak bütünleşme sürecinin derinleşmesi, yetki alanlarının çeşitlenmesi ve coğrafi genişleme, Birliğin uluslararası ilişkilerdeki varlığını ve etkinliğini güçlendirmiştir. Böylece AB dış ilişkileri hem konu hem de coğrafi kapsam açısından genişlemiştir. Günümüzde AB, dış dünyayla çeşitli ve çoğu zaman birbirini tamamlayıcı formlarda etkileşime girmekte ve coğrafi açıdan farklı düzeylerde dış ilişkiler geliştirmektedir. Temel olarak Birlik, genişleme politikasıyla kendi alanını düzenlemekte, komşuluk politikası kapsamında yakın çevresinin istikrarını güçlendirmeye çalışmakta ve diğer büyük güçlerle ikili ilişkiler kurmaktadır. Bu ilişki biçimlerinin yanı sıra AB, başka bölgelerde bulunan aktörlerle bölgeler arası nitelikte dış ilişkiler geliştirmektedir (Hettne, 2008; Hettne & Söderbaum, 2005).

"*Kurumsallaşmış bölgesel bir örgütlenme (polity)*" (Hettne, 2008, s. 11) olarak AB'nin diğer bölgeler ve bölgesel örgütlenmelerle ilişkiler kurması, esasında bütünleşme sürecinin olağan sonuçlarından biri olarak görülebilir. Birlik, özellikle gelişmekte olan devletler arasındaki bölgesel bütünleşme hareketlerinin doğal destekçisi konumundadır. Bölgesel bütünleşme alanında AB başarısı, diğer bölgelerin AB'den siyasal ve finansal destek beklemesini beraberinde getirmektedir. AB ve AB üyesi devletler de dünya ölçeğinde bölgesel işbirliği süreçlerinin aktif destekçisidir (De Lombaerde & Schulz, 2009).

Belirtildiği üzere AB, bölgeler arası ilişkilerin gelişiminde merkezi bir konuma sahiptir ve 1963 yılında imzalanan Birinci Yaoundé Konvansiyonu,

Birliğin bölgeler arası ilişkilerinin gelişiminde bir başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. 1970'lerde başlayan AB-ASEAN diyalogu ve bu diyalogun 1978 yılında gerçekleşen ilk AB-ASEAN Bakanlar Toplantısı'yla resmi bir nitelik alması, bölgeler arası ilişkilerin sistemli bir dış ilişki biçimi olarak AB gündemine dâhil olması bakımından önemli bir gelişmedir. 1990 sonrası dönemde ise Birliğin bölgeler arası ilişkileri hem yoğunlaşmış hem de uygulanan stratejiler açısından çeşitlenmiştir. AB, bölgelerin sahip olduğu niteliklerle ve hedeflenen amaçlarla uyumlu olarak çeşitli bölgeler arası stratejiler uygulamaktadır. Hardacre ve Smith (2014), bu durumu ' karmaşık (*complex*) bölgeler arası ilişkiler' kavramıyla açıklamaya çalışmaktadır.

AB, bölgeler arası ilişkiler kurarken bölgelerin niteliklerine ve beklenen hedeflere uygun stratejiler belirlemektedir. Bu bakımdan Birliğin bölgeler arası politikalarının temel hedeflerine ilişkin tek bir yaklaşımın geçerli sonuçlar vermeyeceği ileri sürülebilir. Bununla birlikte AB'nin bölgeler arası etkileşimleriyle ilgili üç ana hedeften bahsedilebilir. Bunlardan ilki, dünya ölçeğinde ekonomik gelişmenin, çevreyle uyumlu sürdürülebilir kalkınmanın ve sosyal adaletin sağlanmasına ilişkin olarak çok taraflı girişimlerle ticaretin serbestleştirilmesi ve liberal bir uluslararası düzenin kurulmasıdır. AB, bu hedefle uyumlu şekilde, başka bölgelerde bölgesel bütünleşme hareketlerinin gerçekleştirilmesini de teşvik etmektedir. İkincisi, küresel bir aktör olarak AB kimliğinin inşa sürecinin desteklenmesidir. Bölgesel bütünleşme hareketlerinin teşvik edilmesiyle birlikte bölgeler arası ilişkiler, Birliğin dünya üzerindeki varlığını belirginleştiren bir işleve sahiptir zira bu şekilde AB'nin varlığını oluşturduğunu ileri sürdüğü normlar, diğer bölgelerle olan ilişkilerde bir etkileşim unsuru haline gelmektedir. Son olarak AB, bölgeler arası etkileşimler yoluyla dünya politikasındaki gücünü artırmaya çalışmakta ve diğer güçlü aktörlere karşı rekabetçi avantaj sağlamaya çalışmaktadır (Söderbaum, Stålgren, & Van Langenhove, 2005).

5. AB'İN ASYA'YA YÖNELİK BÖLGESEL YAKLAŞIMI

Bölgesel açıdan Avrupa ile Asya arasındaki ilişkiler, 2. Dünya Savaşı sonrasında büyük değişimlere uğramıştır. Bilindiği üzere Avrupalı devletler, Asya'nın bazı kısımları ve devletleri üzerinde kontrol kurmuştur. Ticaretin küresel bir nitelik alması ve deniz aşırı ticari bağlantılar kurulmasıyla birlikte Asya, Avrupalı güçlü devletler için bir rekabet alanı haline gelmiş ve Asya'nın bazı devletleri kolonileştirilmiştir. Ancak 2. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın ekonomik ve siyasal gücünün zayıflaması ve dekolonizasyon süreci, Avrupa ile Asya arasındaki siyasal ve ekonomik etkileşimlerin seyrine sebep olmuştur. Soğuk Savaş döneminde iki kıtasal bölge arasındaki ilişkiler, bölgesel düzeyde

AB ile ASEAN arasındaki ekonomik işbirliği ve siyasal diyalog dışında, kısıtlı kalmış ve daha çok devletler arasındaki ikili ilişkiler yoluyla gerçekleşmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, AB bünyesinde tek pazarın başarılı bir şekilde tamamlanması ve bu durumun kaynak ve enerji açısından AB'ye daha aktif dış ilişkiler kurma konusunda sunduğu imkânlar, iki bölge arasındaki ilişkiler için yeni fırsatların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Asya'nın ekonomik ve ticari potansiyeli, 1980'lerden itibaren bölgenin AB dış ilişkileri içerisindeki önemini artırmıştır. Ancak bunların yanı sıra Asya'yla siyasal ilişkilerin geliştirilmesi ve bölgede istikrarlı bir ortamın oluşturulması ihtiyacı da AB'nin Asya gündeminde önemli hâle gelmiştir. Bu kapsamda Birliğin Asya'ya yönelik kapsamlı ve bütünlüklü bir politika belirleme gereksinimi ortaya çıkmıştır (Balme & Bridges, 2008b, ss. 2-3; Park & Kim, 2008, ss. 66-67; Smith, 2008, ss. 54-55).

Belirtilen gereksinime ilişkin olarak AB bünyesinde Asya'ya ve Asya'nın alt bölgelerine yönelik çeşitli strateji belgeleri kabul edilmiştir. Bunlar içerisinde 1994 ve 2001 yıllarında Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan bilgilendirme notları, Soğuk Savaş sonrası dönemde Birliğin Asya'yla ilgili yaklaşımını ortaya koymasından önemlidir. 1994 yılında yayımlanan 'Yeni Bir Asya Stratejisine Doğru' başlıklı bilgilendirme notu, AB'nin Asya'ya ilişkin ilk kapsamlı stratejisidir. İlgili belge, coğrafi olarak Doğu Asya, Güneydoğu Asya ve Güney Asya'daki yirmi altı devleti kapsamaktadır ve AB'nin Asya'yla ilişkilerine yönelik bütünlüklü bir yaklaşım ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu amaca ilişkin olarak AB'nin dünya ekonomisi içerisindeki öncü konumunu devam ettirebilmek için Asya'daki ekonomik varlığını güçlendirmesi, bölgesel istikrara katkı yapmak için Asya devletleriyle siyasal ilişkilerini geliştirmesi, Asya'daki az gelişmiş bölgelerin ve devletlerin ekonomik gelişimine ve sürdürülebilir kalkınmaya destek vermesi ve Asya'da demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerin gelişimine katkı sağlaması gerektiği, ilgili bilgilendirme notunda belirtilmiştir (CEC, 1994).

1994 tarihli bilgilendirme notu, 2001 yılında Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan 'Avrupa ve Asya: Güçlendirilmiş Ortaklık için Stratejik Bir Çerçeve' başlıklı bilgilendirme notuyla revize edilmiştir. Söz konusu belge, coğrafi açıdan önceki strateji belgesinde belirtilen Asya kıtası alt bölgelerini kapsamaktadır. Ancak bunlara ek olarak Yeni Zelanda ve Avusturalya'nın kuzeydeki komşularıyla olan ilişkisi ve Asya'ya olan coğrafi yakınlığı sebebiyle Avustralasya (*Australasia*) da Asya ve Asya-Pasifik bölgesi kapsamında değerlendirilmiştir. Belgede AB'nin Asya'ya yönelik temel hedefleri, bölgede barış ve güvenliğin sağlanmasına katkı vermek, karşılıklı ticareti geliştirmek ve yatırımları artırmak, yoksulluğun temel nedenlerini ortadan kaldırarak az gelişmiş devletlerin kalkınmasına destek olmak, demokrasi, iyi yönetim ve

hukukun üstünlüğünü sağlamak, Asya devletleriyle küresel ittifaklar ve ortaklıklar kurmak ve işbirliğini kolaylaştırmak amacıyla Asya ile Avrupa halkları arasında yakınlık sağlamak ve karşılıklı farkındalığı güçlendirmek olarak belirtilmiştir (CEC, 2001).

Yukarıda belirtilen bilgilendirme notları, Soğuk Savaş sonrası dönemde AB'nin Asya'ya yönelik stratejisinin temel unsurlarını ve ASEM platformundan beklentilerini ortaya koyması açısından önemlidir. AB, Asya'yla çok boyutlu ilişkiler kurmayı ve Asya'daki varlığını güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bu hedefe ilişkin olarak AB ile Asya arasında çok aktörlü ve çok düzeyli ilişkiler kurulmaktadır. Birlik, Asya'ya yönelik olarak iki taraflı, çok taraflı ve bölgeler arası etkileşim yöntemlerini uygulamakta ve kimi durumlarda bu etkileşim yöntemleri, birbirini tamamlamaktadır (Balme & Bridges, 2008a).

6. ASEM PLATFORMU

1996 yılındaki ilk zirveden sonra ASEM'e dâhil olan katılımcı sayısı artmıştır. Günümüzde ASEM, Avrupa'yı temsilen 30, Asya'yı temsilen 21 olmak üzere 51 devlet ile AB ve ASEAN Sekretaryası'nın katılımcı olduğu bir platformdur. Norveç, İsviçre ve Birleşik Krallık dışında Avrupa'yı temsil eden devletler AB çatısı altında bulunurken Asya'yı temsil eden devletlerden 10'u ASEAN çatısı altında bulunmaktadır. 2001 yılında Komisyon tarafından yayımlanan bilgilendirme notunda Asya'ya olan coğrafi yakınlığı sebebiyle ilgili bilgilendirme notunun coğrafi kapsamında yer alan Yeni Zelanda ve Avusturalya, Asya kıtasını temsilen sürece katılmaktadır.

ASEM platformunda, farklı bölgelerde bulunan devletler arasında bölgeler arası düzeyde etkileşim kurulmakta ve bölgesel örgütler olarak AB ile ASEAN da ilgili platforma dâhil olmaktadır. Bu aktörlerin yanı sıra Avrupa ve Asya'daki farklı gruplar ve genel olarak sivil toplum da diyalog sürecine katılmaktadır. İşbirliğine dâhil olan aktörlerin çeşitliliği ile detaylandırılacağı üzere işbirliğinin işleyiş düzeninin enformel ve esnek yapısı dikkate alındığında ASEM'in, yeni bölgeler arası ilişki kalıplarının niteliklerini gösterdiği ileri sürülebilir (Hänggi, 2006, ss. 38-39). Söz konusu platform, bölgeler arası ilişki biçimleri kapsamında, bölgeler ötesicilik kategorisi bünyesinde ele alınabilir ve literatürde genellikle bu şekilde değerlendirilmektedir (Doidge, 2011, ss. 113-145; Gaens, 2018: ss. 19-21; Hardacre & Smith, 2014, s. 95). Bununa birlikte belirtmelidir ki ASEM'de çeşitli ilişki türleri gözlemlenebilmektedir. Bölgeler arası ve bölgeler ötesi ilişkilerin yanı sıra devletler arası ikili ve çok taraflı ilişkiler de ASEM süreci içerisinde gözlemlenebilir türden ilişkilerdir (Gaens & Khandekar, 2018a, s. 3). AB bağlamında değerlendirmek gerekirse ASEM, Birliğin bölgeler arası ilişkileri içerisindeki çeşitliliği göstermektedir (Hardacre

& Smith, 2014) ve üye devletleriyle birlikte yer aldığı bölgeler ötesi bir mekanizma olarak belirtilebilir.

6.1. ASEM’i Ortaya Çıkaran Faktörler

Belirtildiği üzere 1990’lı yıllar bölgeselci girişimlerin ve bölgeler arası ilişkilerin gelişimine uygun bir zemin hazırlamıştır. ASEM de bu dönemin ürünüdür. ASEM’in temelinde birbiriyle bağlantılı üç uluslararası gelişimin bulunduğu ileri sürülebilir. Bunlardan ilki, Doğu Asya’nın 1980’li yıllarla birlikte dünya ekonomisi içerisindeki konumunun güçlenmesidir. Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur’un sanayileşme alanında gösterdiği gelişim, Çin ekonomisinin dünyaya açılması ve 1980’lerin ortalarından itibaren Doğu Asya devletleri arasında artan ticaret ve yatırımlar, Doğu Asya’nın dinamik bir ekonomik bölgeye dönüşmesini beraberinde getirmiştir. İkincisi, Soğuk Savaş sonrası beklentiler ve değişen konjonktür sebebiyle ekonomik meselelerin uluslararası ilişkiler gündemindeki öneminin artmasıdır. Doğu Asya’nın ekonomik güç merkezlerinden biri haline gelmesi ve Avrupa bütünleşme sürecindeki gelişmeler, uluslararası sistemin çok kutuplu, uluslararası ekonomik düzenin ise Kuzey Amerika, Avrupa ve Doğu Asya’nın yönlendirdiği üç kutuplu bir yapıya dönüşeceğine ilişkin bir beklenti ortaya çıkarmıştır. Üçüncü unsur ise uluslararası ekonomik düzenin üç kutuplu bir yapıya dönüşeceği beklentileriyle bağlantılı olarak kimi açılardan birbiriyle çatışan unsurlara sahip olan ekonomik küreselleşme ve bölgeselleşme eğilimlerinin uluslararası ilişkilerde belirginleşmesidir. Ticaret ve yatırım faaliyetlerinin sınır aşırı bir nitelik alması, ekonomik rekabeti küresel ölçüğe taşımıştır. Böyle bir düzende devletler ve firmalar, belirli coğrafi ölçekler içerisinde işbirliği yapmaya yönelmiştir. Bu bağlamda 1986 yılında imzalanan Avrupa Tek Senedi ve 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Andlaşması’yla Avrupa’da ekonomik bütünleşme açısından önemli adımlar atılmış ve 1992 yılında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Bu koşullar altında bölgeler arası ilişkiler, küreselleşme ve bölgeselleşme süreçlerinin daha iyi yönetilmesi ve bölgelerin birbirilerine karşı kapanmasının engellenmesine ilişkin bir yöntem olarak görülmüştür (Dent, 2003, ss. 224-229; Hwee, 2003, ss. 8-18).

Uluslararası ekonomik yapının Kuzey Amerika, Avrupa ve Doğu Asya ekseninde üçlü bir yapı niteliği göstermesi veya bu duruma ilişkin beklentiler, özellikle AB açısından, ASEM girişimin ortaya çıkmasındaki en belirgin sebep olarak belirtilebilir. Doğu Asya’nın ekonomik bakımdan merkez bölgelerden biri haline gelmesi ve ayrıca Soğuk Savaş’ın bitimine doğru ABD’nin de dâhil olduğu Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği’nin (*Asia-Pacific Economic Cooperation-APEC*) hayata geçirilmesi, Asya-Pasifik bölgesinin ekonomik dinamizmini artırmıştır. Kurumsal ve ticari açıdan AB’ye nazaran Doğu Asya devletleriyle

daha yakın ilişkileri bulunan ABD, APEC yoluyla Transpasifik coğrafyasında bir serbest ticaret ve yatırım alanı oluşturarak Doğu Asya'daki konumunu güçlendirmeyi hedeflemiştir. Bu durum, Birliğin Doğu Asya'ya yönelik daha aktif bir tutum benimsemesini beraberinde getirmiştir. AB, uluslararası ekonomi içerisinde merkez bölgelerden biri haline gelen Doğu Asya'da marjinal bir konumda kalmamak amacıyla bölgeyle olan ilişkilerini yeniden düzenleme yoluna gitmiştir. Soğuk Savaş sonrası izleyen dönemde Birliğin diğer bir ekonomik merkez olan Kuzey Amerika'yla olan bölgeler arası bağlantıları, 1995 yılında kabul edilen 'Yeni Transatlantik Gündem' (Telò, 2007, s. 352) ve 1998 yılında başlatılan 'Transatlantik Ekonomik Ortaklık' (Telò, 2007, s. 354) girişimleriyle yeni bir biçime oturtulmuştur. Bu çerçevede uluslararası ekonomik düzendeki üçlü yapı içerisinde, AB'nin Doğu Asya bölgesiyle ekonomik ve siyasal ilişkilerinin geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. ASEM de bu gerekliliği gidermeye yönelik bir girişimdir (Dent, 2003, ss. 224-229, 2006, ss. 114-117; Doidge, 2011, ss. 114-117). Soğuk Savaş'ın bitimini izleyen dönemde Birleşik Krallık, Almanya ve Fransa gibi AB'nin güçlü devletleri, bölge devletleriyle ikili ilişkilerini devam ettirmekle birlikte, Asya'yla olan ilişkilerin güçlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Cameron, 2013, s. 33). Almanya, Birliğin yeni Asya stratejinin oluşumu ve AB-ASEAN ilişkilerinin geliştirilmesinde, Fransa ise ASEM girişiminin hayata geçirilmesinde kilit bir rol oynamıştır (Gaens, 2008, ss. 19-21).

Jeoekonomik faktör, AB'yi Asya bölgesindeki devletlerin yer aldığı esnek, dinamik ve enformel bir mekanizma oluşumuna iten temel faktördür. AB, böyle bir mekanizma yoluyla küresel siyasetteki konumunu güçlendirmeyi hedeflemektedir. Esasen bu durum, ASEAN üyesi devletler için de geçerlidir. Güneydoğu Asya devletleri, ABD ile Japonya'nın ekonomik açıdan bölgedeki güçlü konumuna karşı bir denge unsuru olarak kendi içerisinde ortak bir pazar oluşturan AB'yle yakın ilişkiler kurmak istemekteydi. Teknoloji, yatırım ve ihracat bakımından bölge ekonomisi, büyük ölçüde ABD ve Japonya'ya bağımlıydı. Üretim teknolojisi ve sermaye açısından merkez coğrafyalardan biri olan Avrupa'yla ilişkilerin yoğunlaşması, Güneydoğu Asya bölgesinin ekonomik kırılganlığını azaltacak ve küresel rekabet kapasitesini güçlendirecekti. Bu durum, bölge devletlerine jeopolitik açıdan da avantajlar sağlayacaktı. ABD, Japonya, Rusya ve Çin, bölgedeki nüfuzunu güçlendirmeye çalışmaktaydı. AB, Güneydoğu Asya devletleri için bölge üzerindeki rekabete karşı bir denge unsuru olabilirdi. Ayrıca dış dünyaya açılan ve ekonomisi büyüyen Çin'e dış yatırımların ve üretimin kayma olasılığı, Güneydoğu Asya ekonomileri için risk oluşturmaktaydı. Çin'in küresel kurallara uygun bir ticaret politikası izlemesini sağlayacak kolektif bir mekanizma içerisinde yer alması, bu riski önleyebilirdi

(Dent, 2003, ss. 224-229, 2006, ss. 114-117; Doidge, 2011, ss. 114-117). Diğer yandan Asya ile Avrupa devletlerinin ortak bir mekanizma içerisinde bir araya gelmesinin küresel istikrara katkı sağlayabileceği, özellikle dönemin Singapur Başbakanı Goh Chok Tong tarafından vurgulanmaktaydı. O'na göre Transatlantik ve Transpasifik ilişkiler güçlüydü ancak Asya ile Avrupa arasındaki ilişkiler zayıftı. Bu bakımdan Kuzey Amerika, Avrupa ve Doğu Asya arasında dengeli bir ortaklık kurulması, küresel barışın ve ekonomik gelişmenin sağlanması için gerekliydi (Hwee, 2003, ss. 18-19).

6.2. ASEM ve Politika Alanları

Uluslararası sistemdeki değişimler ve ekonomik faktör, ASEM'in ortaya çıkışında belirgin unsurlardır. Bununla birlikte söz konusu diyalog süreci, çok boyutlu işbirliği öngörmektedir. Bu şekilde Asya ile Avrupa halkları arasında yakınlık ve işbirliğine yönelik farkındalık oluşturulmaya çalışılmaktadır (Gaens, 2008, ss. 22-24). ASEM, karşılıklı fayda ve saygı çerçevesinde, eşit ortaklar olarak iki bölge arasındaki ilişkilerin yoğunlaştırılmasına, geleceğe ilişkin ortak bir vizyonun geliştirilmesine ve küresel barış, istikrar ve refahın sağlanmasına destek verilmesine dayanan bir diyalog sürecidir. Bu başlıca hedefe ilişkin olarak ASEM kapsamında politika alanları, üç sütun altında toplanmıştır (AECF, 2000; ASEM 1, 1996; ASEM Pillars, 2021). Belirlenen öncelikler, birbirleriyle ilintilidir ve sütunların içeriği, uluslararası ilişkiler ile Asya ve Avrupa'daki gelişmelere bağlı olarak revize edilmiştir (Gaens, 2018).

Sütunlardan ilki, siyasal diyalogun güçlendirilmesine ilişkindir. ASEM, Asya ve Avrupa'nın ortak çıkarlarının belirlenmesini ve bu alanlarda işbirliğinin geliştirilmesini hedeflemektedir. Katılımcı devletler arasındaki diyalog sürecinin, karşılıklı saygı, eşitlik, insan hakları, uluslararası hukuk kuralları ve iç işlerine karışmama ilkesi çerçevesinde gerçekleşmesi beklenmektedir. Siyasal sütun, uluslararası krizler, güvenlik, çok taraflılık, çevre ve insan hakları temalı meseleleri kapsamaktadır.

Ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi, ASEM'in ikinci sütununu oluşturmaktadır. ASEM, işleyen bir ekonomik ortaklık kurma amacına ilişkin olarak, Asya ve Avrupa arasındaki ticareti geliştirmeye, sermaye hareketliliğini artırmaya, uzmanlık ve teknoloji açısından işbirliğini güçlendirmeye yönelik bir ekonomik işbirliği süreci öngörmektedir. Bu süreç, piyasa ekonomisi, çok taraflı ticari sistem ve açık bölgeselcilğe dayalı olmalıdır. Finansal konularda işbirliğinin yapılması, sürdürülebilir ekonomik gelişmenin sağlanması, ticaretin Dünya Ticaret Örgütü kurallarına uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi, insani çalışma şartlarının sağlanması ve dijital ekonomi, ulaşım ağları, inovasyon ve teknoloji açısından bağlantıların kurulması, ekonomik sütunun temel unsurlarını oluşturmaktadır.

Siyasal diyalog ve ekonomik işbirliğinin yanı sıra ASEM, diğer başka alanlarda da işbirliği süreçlerinin geliştirilmesini öngörmektedir. Sosyal, kültürel ve eğitimle ilgili konular, ASEM'in üçüncü sütununu oluşturmaktadır. Üçüncü sütun, esas olarak Asya ve Avrupa halkları arasında yakınlık kurmaya ilişkindir. Bu amaca yönelik olarak ilgili alanlarda ortak aktivelerin düzenlenmesi beklenmektedir.

6.3. ASEM'in İşleyişi

ASEM, enformel bir diyalog sürecidir ve bu sürecin kurumsallaşmış bir yapıda işlenmesinin gerekli olmadığı belirtilmiştir (AECF, 2000). ASEM kapsamında gerçekleştirilen girişimler, gönüllülük esasına ve katılımcıların siyasal desteğine bağlıdır. Asya ile Avrupa bölgelerindeki kamusal ve özel aktörler ile sivil toplum kuruluşları, ASEM içerisinde bir araya gelmektedir (Keva & Gaens, 2008). Bu çerçevede denilebilir ki ASEM, resmi yetkililer, iş çevreleri ve sivil toplum kuruluşları gibi farklı grupların bir araya getirilerek bunlar arasında ağbağlar kurulmasına yöneliktir (Dent, 2003, ss. 230-232).

ASEM'in işleyişinde merkezi bir role sahip olan ve işbirliği sürecine siyasal yön veren temel yapı, iki yılda bir yapılan zirvelerdir. Bu zirvelere katılımcı devletlerin devlet veya hükümet başkanları, AB Konseyi (*European Council*) ve Avrupa Komisyonu başkanları ve ASEAN Genel Sekreteri katılmaktadır. Bu zirvelerin yanı sıra ASEM süreci, politika alanlarıyla bağlantılı olarak, bakanlık düzeyinde ve üst düzeyde resmi yetkililerin katıldığı toplantılar, parlamentolar arası görüşmeler, sektörel diyaloglar ve çalışma grupları yoluyla işlemektedir. Böylece üst düzeyde kamusal temsilin yanı sıra farklı gruplar ve sivil toplum, Asya ile Avrupa halkları arasındaki etkileşimi artırmak amacıyla diyalog sürecine dâhil olmaktadır (ASEM Brochure, 2018; ASEM Process, 2021). Bu yapı içerisinde Singapur merkezli ve ASEM kapsamında oluşturulan tek daimi birim olan Asya-Avrupa Vakfı, ASEM'in sivil toplumla bağlantısını kurmayı, belirlenen önceliklerin somut eyleme dönüşmesini sağlamayı ve bu şekilde Asya ile Avrupa halklarını bir araya getirmeyi hedeflemektedir (ASEF, 2021).

7. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada AB'nin Asya'yla ilişkilerinde bölgeler arası bir etkileşim biçimi olan ASEM'in temel rasyonalitesi ve işleyişi ele alınmıştır. Asya ile Avrupa kıtası arasındaki iletişim kanallarından biri olan ASEM, bölgesel örgütler, devletler, çeşitli gruplar ve sivil toplumun dâhil olduğu bir platformdur. Açıkça ki ASEM platformunun başarısına, geleceğine, katılımcı aktörler ile uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisine ve bölgeler arası ilişki literatürü içerisindeki konumuna ilişkin olarak farklı açılardan

değerlendirmelerde bulunulabilir. Bununla birlikte çalışma bağlamında iki husus üzerinde durulması gerekmektedir.

Bunlardan ilki, ASEM'in AB'nin hem bölgesel hem de küresel aktör olma yeteneğine katkı verme potansiyeline sahip olmasıdır. AB, Kurucu Andlaşmalarda tanımlanan yetkilere istinaden, kendi coğrafi alanında düzenleyici eylemlerde bulunmaktadır. Bölgesel bir örgütlenme olarak AB, kendi alanındaki ekonomik, siyasal ve sosyal etkileşimler üzerinde yönlendirici etki ortaya çıkaran bir aktördür. Birliğin düzenleyici eylemleri ve eylemde bulunurken ileri sürdüğü normlar, diğer aktörlerin algılarını, beklentilerini ve davranışlarını yönlendirmektedir. AB'nin ulusal ölçeğin ötesindeki bir bölge kapsamında diğer aktörlerle bölgeler arası ilişkiler kurması, kendi bölgesinin küresel yönetim yapısı içerisindeki aktörlüğünü güçlendiren bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Başka bir ifadeyle Birliğin bölgeler arası etkileşimleri, kendi bölgesini inşa edici bir faktör olarak ele alınabilir. Ayrıca bu durum, AB'nin küresel aktörlüğünü de destekler niteliktedir zira Birlik, öncelikli olarak kendi bölgesel düzeni çerçevesinde dışarıdaki aktörlerle etkileşime girmektedir. Bu kapsamda ASEM'in, Birliğin bölgesel düzeninin mekânsallaşma sürecini destekleyen ve bu mekânsallık üzerinden küresel aktörlüğünü güçlendiren bir mekanizma olduğu ileri sürülebilir.

İkinci olarak ASEM, devletler arasında bölünmüş bir yapı niteliği gösteren dünya siyasal coğrafyası içerisinde, aktörlere bölgeler arası düzeyde ilişkiler kurma imkânı sağlayarak yeni etkileşim kanalları sunmakta ve bu şekilde bölgelerin dünya üzerinde siyasal bir aktör olarak konumlanması sürecine destek vermektedir. ASEM'in temel hedefi, iki kıtasal bölgedeki halklar arasında yakınlık kurmak ve işbirliği konusunda farkındalık yaratmaktadır. İki bölgedeki çeşitli gruplar ve sivil toplumun diyalog sürecine katılması beklenmektedir. Ayrıca devletler, AB ve ASEAN da sürece dâhil olmaktadır. Böylece farklı coğrafi düzeylerdeki aktörler için yeni bir etkileşim düzeyi ortaya çıkmaktadır. İlgili aktörler, bölge temsiline dayanan bir yapı içerisinde etkileşime girmektedir ki bu durumun bölgelerin aktör olma potansiyelini güçlendirici bir etki ortaya çıkardığı ileri sürülebilir.

8. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Tek yazar olduğu için çıkar çatışması bulunmamaktadır.

9. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

10. YAZAR KATKILARI

SY: Fikir;
SY: Tasarım;
SY: Kaynakların toplanması ve işlenmesi;
SY: Literatür taraması;
SY: Yazıyı yazan;
SY: Analiz ve yorum

11. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

12. KAYNAKÇA

- Acharya, A. (2002). Regionalism and the emerging world order: Sovereignty, autonomy, identity. S. Breslin, C. W. Hughes, N. Phillips, & B. Rosamond (Ed.) *New regionalisms in the global political economy* (ss. 20-32). London: Routledge.
- Acharya, A. (2007). The emerging regional architecture of world politics. *World Politics*, 59(4), 629-652.
- AECF (The Asia-Europe cooperation framework) (2000). 30 Aralık 2021 tarihinde https://eeas.europa.eu/archives/docs/asem/docs/aecf_2000_en.pdf adresinden erişildi.
- Akdemir, E. (2018). Avrupa Birliği'nin dış ilişkileri ve politikası: Avrupa Birliği'nin bütünleş(eme)mesi üzerine bir inceleme. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 17(2), 181-218.
- Aksoy, M., & Uğur, Ö. (2016). Avrupa Birliği'nin dış politikadaki aktörlüğüne etki eden güç unsurları: Sivil Güç, askeri güç ve normatif güç. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 213-227.
- Altınay, K. (2021). *Bölgeler arasıçılık ve bölgeler ötesicilik kavramları çerçevesinde AB-MERCOSUR ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ASEF (Asia-Europe Foundation). (2021). 30 Aralık 2021 tarihinde <https://asef.org/> adresinden erişildi.
- ASEM 1 (1st ASEM Summit). (1996). New comprehensive Asia-Europe partnership for greater growth. Final Chair Statement, 1-2 March 1996, Bangkok, Thailand.
- ASEM Brochure. (2018). 30 Aralık 2021 tarihinde https://eeas.europa.eu/sites/default/files/asem_brochure.pdf adresinden erişildi.
- ASEM Pillars. (2021). 30 Aralık 2021 tarihinde <https://www.aseminfoboard.org/about/pillars-of-asem> adresinden erişildi.

- ASEM Process. (2021). 30 Aralık 2021 tarihinde <https://www.aseminfoboard.org/about/asem-process> adresinden erişildi.
- Baert, F., Scaramagli, T., & Söderbaum, F. (2014). Introduction: Intersecting interregionalism. F. Baert, T. Scaramagli, & F. Söderbaum (Ed.) *Intersecting interregionalism: Regions, global governance and the EU* (ss. 1-12). New York: Springer.
- Balme, R. & Bridges, B. (2008a). *Europe–Asia relations: Building multilateralisms*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Balme, R. & Bridges, B. (2008b). Introducing Asia, Europe and the challenges of globalization. R. Balme, & B. Bridges (Ed.) *Europe–Asia relations: Building multilateralisms* (ss. 1-23). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bretherton, C., & Vogler, J. (2006). *The European Union as a global actor* (2nd E). London: Routledge.
- Bretherton, C., & Vogler, J. (2013). A Global actor past its peak? *International Relations*, 27(3), 375-390.
- Cameron, F. (2013). The evolution of EU–Asia relations: 2001–2011. T. Christiansen, E. Kirchner, & P. Murray (Ed.) *The Palgrave handbook of EU–Asia relations* (ss. 30-44). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- CEC (Commission of the European Communities). (1994). Towards a new Asia strategy. Communication from the Commission to the Council, COM(94) 314 Final, Brussels, 13.07.1994.
- CEC (Commission of the European Communities). (2001). Europe and Asia: A strategic framework for enhanced partnerships. Communication from the Commission, COM(2001) 469 Final, Brussels, 4.9.2001.
- De Lombaerde, P., & Schulz, M. (Ed.). (2009). *The EU and world regionalism: The makability of regions in the 21st Century*. London: Ashgate.
- De Waele, H. (2014). *Legal dynamics of EU external relations: Dissecting a layered global player* (2nd E). Berlin: Springer.
- Dent, C. M. (2003). From inter-regionalism to trans-regionalism? Future challenges for ASEM. *Asia Europe Journal*, 1, 223-235.
- Dent, C. M. (2006). The Asia–Europe Meeting (ASEM) process: Beyond the triadic political economy? In H. Hänggi, R. Roloff, & J. Rüländ (Ed.) *Interregionalism and international relations* (ss. 113-127). London: Routledge.
- Doidge, M. (2011). *The European Union and interregionalism: Patterns of engagement*. Farnham: Ashgate.

- Doidge, M. (2014). Interregionalism and the European Union: Conceptualising group-to-group relations. F. Baert, T. Scaramagli, & F. Söderbaum (Ed.) *Intersecting interregionalism: Regions, global governance and the EU* (ss. 37-54). New York: Springer.
- Donduran, C. (2020). Sistemik faktörlerin bir ürünü olarak bölgeselcilik. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 251-266.
- Fawcett, L. (1995). Regionalism in historical perspective. L. Fawcett, & A. Hurrell (Ed.) *Regionalism in world politics: Regional organization and international order* (ss. 9-36). Oxford: Oxford University.
- Gaens, B. (2008). ASEM's background and rationale. B. Gaens (Ed.) *Europe-Asia interregional relations: A decade of ASEM* (ss. 9-28). Aldershot: Ashgate.
- Gaens, B. (2018). Two Decades of the Asia-Europe Meeting (ASEM). B. Gaens, & G. Khandekar (Ed.) *Inter-Regional Relations and the Asia-Europe Meeting (ASEM)* (ss. 9-32). London: Palgrave Macmillan.
- Gaens, B., & Khandekar, G. (2018a). Introduction. B. Gaens, & G. Khandekar (Ed.) *Inter-Regional Relations and the Asia-Europe Meeting (ASEM)* (ss. 1-8). London: Palgrave Macmillan.
- Gaens, B., & Khandekar, G. (Ed.) (2018b). *Inter-Regional relations and the Asia-Europe Meeting (ASEM)*. London: Palgrave Macmillan.
- Hänggi, H. (2000). Interregionalism: Empirical and theoretical perspectives. Paper Prepared for the Workshop "Dollars, Democracy and Trade: External Influence on Economic Integration in the Americas", Los Angeles, May 18. 30 Aralık 2021 tarihinde <https://www.cap.lmu.de/transatlantic/download/Haenggi.PDF> adresinden erişildi.
- Hänggi, H. (2006). Interregionalism as a multifaceted phenomenon: In search of a typology. H. Hänggi, R. Roloff, & J. Rüländ (Ed.) *Interregionalism and international relations* (ss. 31-62). London: Routledge.
- Hänggi, H., Roloff, R., & Rüländ, J. (2006). Interregionalism: A new phenomenon in international relations. H. Hänggi, R. Roloff, & J. Rüländ (Ed.) *Interregionalism and international relations* (ss. 3-14). London: Routledge.
- Hardacre, A., & Smith, M. (2014). The European Union and the contradictions of complex interregionalism. F. Baert, T. Scaramagli, & F. Söderbaum (Ed.) *Intersecting interregionalism: Regions, global governance and the EU* (ss. 91-106). New York: Springer.
- Hettne, B. (2003). The new regionalism revisited. F. Söderbaum, & T. M. Shaw (Ed.) *Theories of new regionalism: A Palgrave reader* (ss. 22-42). Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Hettne, B. (2005). Beyond the 'new' regionalism. *New Political Economy*, 10(4), 543-571.
- Hettne, B. (2008). EU as a global actor: An anatomy of actorship. Paper at the EU in International Affairs 2008 Conference Vrije Universiteit, Brussel, 24-26 April 2008, 30 Aralık 2021 tarihinde https://www.ies.be/files/repo/conference2008/EUinIA_IV_1_Hettne.pdf, adresinden erişildi.
- Hettne, B., & Söderbaum, F. (2005). Civilian power or soft imperialism? The EU as a global actor and the role of interregionalism. *European Foreign Affairs Review*, 10(4), 535-552.
- Hettne, B., Inotai, A., & Sunkel, O. (Ed.) (1999). *Globalism and the new regionalism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hwee, Y. L. (2003). *Asia and Europe: The development and different dimensions of ASEM*. London: Routledge.
- Keva, S., & Gaens, B. (2008). ASEM's institutional infrastructure. In B. Gaens (Ed.), *Europe-Asia interregional relations: A decade of ASEM* (s. 115-134). Aldershot: Ashgate.
- Mehmetcik, H. (2019). Bölgeselcilik çalışmalarında bölgeler arası ve bölgeler ötesi ilişkiler: Avrupa Birliği ve Afrika Birliği ilişkileri örneği. *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 7(Özel Sayı), 72-84.
- Özdal, B. (2020). *Avrupa Birliği: Siyasi bir küce, askeri bir solucan mı? Ortak dış politika ve güvenlik politikası ile ortak güvenlik ve savunma politikası oluşturma süreçlerinin tarihsel gelişimi* (2.b). Bursa: Dora.
- Özoğuz-Bolgi, S. (2013). Is the EU becoming a global power after the Treaty of Lisbon? A. Boening, J.-F. Kremer, & A. Van Loon (Ed.) *Global power Europe - Vol. 1: Theoretical and institutional approaches to the EU's external relations* (ss. 3-18). New York: Springer.
- Paasi, A. (2009). The resurgence of the 'region' and 'regional identity': Theoretical perspectives and empirical observations on regional dynamics in Europe. *Review of International Studies*, 35(1), 121-146.
- Park, S.-H., & Kim, H.-C. (2008). The Asia strategy of the European Union and Asia-EU economic relations: History and new developments. R. Balme, & B. Bridges (Ed.) *Europe-Asia relations: Building multilateralisms* (ss. 66-82). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Ramopoulos, T., & Odermatt, J. (2013). EU diplomacy: Measuring success in light of the post-Lisbon institutional framework. A. Boening, J.-F. Kremer, & A. Van Loon (Ed.) *Global power Europe - Vol. 1: Theoretical and institutional approaches to the EU's external relations* (ss. 19-35). New York: Springer.

- Reçber, K. (2018). *Avrupa Birliği hukuku ve temel metinleri* (3.b). Bursa: Dora.
- Renard, T. (2016). Partnerships for effective multilateralism? Assessing the compatibility between EU bilateralism, (inter-)regionalism and multilateralism. *Cambridge Review of International Affairs*, 29(1), 18-35.
- Rüland, J. (2014). Interregionalism and international relations: Reanimating an obsolescent research agenda? F. Baert, T. Scaramagli, & F. Söderbaum (Ed.) *Intersecting interregionalism: Regions, global governance and the EU* (ss. 15-35). New York: Springer.
- Şahin, K. (2018). Bütünleşme olgusunun analiz düzeyi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 118(232), 81-96.
- Şahin, K. (2019). *Bütünleşme, milliyetçilik ve Avrupa Birliği*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Smith, K. E. (2008). EU Foreign Policy and Asia. R. Balme, & B. Bridges (Ed.) *Europe–Asia relations: Building multilateralisms* (ss. 47-65). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Söderbaum, F. (2011). Formal and informal regionalism. T. M. Shaw, J. A. Grant, & S. Cornelissen (Ed.) *The Ashgate research companion to regionalisms* (ss. 51-67). Farnham: Ashgate.
- Söderbaum, F. (2016). *Rethinking regionalism*. London: Palgrave.
- Söderbaum, F., Stålgren, P., & Van Langenhove, L. (2005). The EU as a global actor and the dynamics of interregionalism: A comparative analysis. *European Integration*, 27(3), 365-380.
- Telò, M. (Ed.) (2007). *European Union and new regionalism: Regional actors and global governance in a post-hegemonic era* (2nd E). London: Ashgate.
- Van Langenhove, L. (2011). *Building regions: The regionalization of the world order*. Farnham: Ashgate.